

ÉS CSIKI LACI KILÓG A KÉPBŐL

■ Csiki Lászlót tragikus halála után hetekkel, a Duna televízióba láthattam egy portréfilmben. Szilágyi Istvánnal, aki egy padon ülve, falusi kertjének fái alatt arról vitatkozik feleségével, hogy érdemes-e még nekik egyáltalán fákat ültetni és kinek? Gyümölcsfákat mindig érdemes ültetni, véli hitvese, Szilágyi pedig a kamerába nézve töpreng, na jó, persze, gyümölcsfákat, de hát miért és kinek, ismétli meg sóhajtván. Mellettük úgy ül Csiki László, a portréfilm lelkes riportere, kilógva a képből, mint aki már végképpen nincs jelen, mint aki már odaátra készül, az elágazó ösvények kertjébe, és igazán nem tud már a nagy kérdésre koncentrálni, mintha már nem érdekelnék a gyümölcsfák, noha aranykezükkel még intenek neki, s a kert megejtő látványa bizonyosan elkíséri! De hát nagyon keveset tudunk. Erről is. Hogy az elmenő egyáltalán mit visz magával oda túl, visz-e valamit egyáltalán? Mi lesz a testből kiröppenő halhatatlan lélekkel és a földi vonulását befejező személyiség emlékeivel? 1970 májusában, Kolozsvárról jövet, hajnalban, a brassói állomáson vártuk a vonatunkat, hogy hazavigyen a falunkba, a mi kis városunkba, mely városkával Csiki örök háborúit vívta, mely háborúk mibenléte és intenzitása írásaiából is kitapintható. Először a női nyakak őt mindég is megbolondító és felajzó vonulatairól beszélt, kiemelve felesége nyakának ívét, akkor halásosan szerelmes lehetett a hitvesébe. Akkor egyeztünk meg, egy mézízű hajnalon, Mikszáth regényét idézve – ahol az egyik hős megígéri barátjának, ha hamarabb hal meg, visszatér, megzörgeti az ablakot és elmondja, hogy a másik mire is számíthat, mi is van ott túl, van-e és milyen a másvilág? –, hogy mi is megtesszük majdan ugyanezt! Akkor még nagyon fiatalok voltunk, el sem tudtuk volna képzelni azt, hogy egyszer mi is megöregedünk és meghalunk. Nézem Csiki ősz, szakállas arcát, már nincs jelen abban a kertben, kilóg a képből, már nincs jelen, láthatólag készül valamire, vár valakit, és én is várom, október eleje óta várom, hogy jelentkezik, hogy megtudom végre, amit tudni szeretnék! De nem jön, nem jelentkezik, noha azóta egy éjszaka, egy lapályon sétálva, a hordókerék nagyságú, vörös hold ezüstös, szűrt fényében mintha éreztem volna végre már a jelenlétét! S higgýtéek el, nem felcsigázott érzékeim játszottak velem, nem, de aztán feltámadt a szél, a nem is oly távoli tó vize a partnak csapódott, valahol a fák között huhogni kezdett egy hamarosan vadászni induló bagoly, és a varázs elillant. De a reményről, hogy végtére is egyszer jelentkezni fog, még nem tettem le. Várom. Ő változatlanul nem jelentkezik, de a halálból is üzen, előttem a Kántor Lajos figyelmességének köszönhetően végre megjelenő első regénye, *A hazugok szigete*, és újra szokatlan erővel támad fel a múlt, s gurulnak szét az évek játékkockái. Ott vagyunk megint a hetvenes nyáron, este hét fele csongetek be, az Oltról jövet, még megvan a strand, de az árvíz majd elmossa, majd nem mindennap, leülünk, rumot iszunk, kávé, és olvassa első regényét, *A hazugok szigetét*. Ma is hallom a hangját, amint az *Ezeregyéjszaka* című fejezetet olvassa, amely nemsokára megjelenik az *Utunkban*, hírt adva Laci készülő regényéről. Olvassa, de elfárad, s elem tolja a gépelt, javított lapokat, elvégre te is tudsz olvasni, kacag, olvassad! És én olvasom és ma is érzem a szokatlan örömet, amelyet ez a regénye okozott, egyszerűen elvarázsolt, és ez az öröm feltámad ma, negyvennégy esztendő után is, amikor végre nyomtatásban is olvashatom, rossz szememmel lassan, észveszejtő lassúsággal a különös regényt, Csiki egyik első írásos háborúját városával. Csikit mindég is izgatta Sepsiszentgyörgy, akárcsak egy ideig engem. Ezt írja egyik valamásában: „Az én fanyar és szerelletes emlékeim hősei is bizonyára roppant derék emberek (voltak): dolgoztak és mindegyre megpróbálták beleilleszkedni a változó világba. Igaz, annyira beleilleszkedtek, hogy nem is tűnt változásnak semmi [...] Legtöbbjük meghalt. Kegyetlen dolog az emlékezés. mert nem tudok igazán emlékezni, csak magamra. A magam ritmusához, életéhez mérem egy hely, egy közösség törvényeszerűen lassúbb – történelmi – életét, s csak azt, ha tudom, mivé lettem általa. Ők csak segítség és anyag. Az sem mentségem, hogy szeretem őket.” *A hazugok szigete* a háború első változata, hősei Búgócsiga, a gépész, Piki, a színész és a hercegnő (Csiki első

emlékezetes nőalakja, még lesz néhány) ott köröznék maguk körül és kikelve a könyv lapjairól, átgázolva az éveken, elérnek hozzánk. Hogy miért nem jelent meg Laci első regénye? S utána mikor kiadhatta volna, miért nem adta ki, noha mindég hangjában visszafojthatatlan szerelemmel idézte első regényét, nagy kérdés. Utána írhatta másik vélt, talányos önéletrajzi (kis)regényét (*Cirkusz, avagy búcsú az ifjúságtól*) és első remekművét (*Az asszony, a gyermek és a férfi*), a három közel egy periódusban születő írás a nyolcvanas évek nagy elbeszélései, a *Céda nyúl*, az *Ádám, Ádám és a Titkos fegyverek* felé mutat, megelőlegezve búcsúregényét, az *Ajakírt*. Egy remélhetőleg előbb-utóbb megírandó monográfia szerzőjének figyelmébe ajánlom a motívumok körforgását és ismétlődését Csiki önéletrajzi prózájában! Mert van itt más is, elég, ha csak a *Bábel tornyára* vagy az abszurd dráma felé nyitó, *Nagypapa látni akar benneteket* című darabjára gondolunk, ahol a nagypapát alakító hallucinatórikus török fezből Botka László ült a tolószékében, és egy kirakatban élő pár, Molnár Gizella és egymást leköröző nemzedékeink nagy bálványa, Visky Árpád vívta élet-halálharcát, Seprődi Kiss Attila rendezésében, a csillogó-villogó üvegvilágban, a hazugok kirakatszigetén...

Bogdán László

VISSZATÉRT KOVÁSZNÁRA

■ Amikor a közülünk több mint két évtizede eltávozott Gazdáné Olosz Ellára emlékezünk, olyan művészre gondolunk, aki az alkotóerejének csúcspontjára jutva lépett át a csend kapuján. Igazságtalanul korán, éppen akkortájt, amikor sok áldozathozatal és fáradozás árán begyűjtött tudásra épített nagyszerű tervekkel dédelgetett magában, és amikor teljes erejével kellett volna nagy összegezeit megvalósítania.

A bármilyen okból is elárvult életmű azonban önálló élettel rendelkezik. Húsz év nem sok idő egy művészi hagyaték feldolgozásának, felmutatásának és megismertetésének a folyamatában, viszonylag sok idő azonban az emberi emlékezőképesség szemszögéből. Ilyenek vagyunk mi emberek: felejtünk, elmosódnak bennünk az emlékek, homályosodnak a képek, fakulnak a színek, és aztán kitörlődnek belőlünk a pillanatok szárnyán érkezett és pillantásnyi után tovalibbent érzelmek és benyomások is. Éppen ezért van örökké szükségünk arra, hogy újra meg újra kezünkbe vegyünk régi könyveket, újra megcsodáljuk az egyébként ismert tájakat, és ismét megtekintsünk lenyűgöző művészi alkotásokat ahhoz, hogy az emlékeinket felfrissítsük.

Gazdáné Olosz Ella a szerencsésebb művészeink közé tartozik, hiszen emlékét férje és családja nem hagyta elmosódnia. Jól érezték azok, akik Olosz Ellát és művészetét szerették: immár elérkezett az ideje annak, hogy az életmű megalkotása során és a kényszerű lezárása után született méltatásokat kötetbe foglalva adják a művészetszerető közönség kezébe. Ezért volt ünnepnap számunkra ennek a kötetnek az elkészülte és bemutatása. És egyben remek alkalom arra, hogy Gazdáné Olosz Elláról ennek a munkának a tükrében is megemlékezzünk.

Szomorúan hallgattuk 2012-ben azokat, akik Olosz Ella kovásznai szobrának az elkészítését próbálták megakadályozni. Nem kevesebbet állítottak annál, hogy a művész nem érdemel szobrot Kovásznán, hiszen arra életművével nem szolgált rá. Csattanós választ kaptak a hozzá nem értők: ezt a kötetet. Amely befutott művészek, neves művészeti szakírók és közismert irodalmárok Olosz Ella művészetéről szóló írásait gyűjti egy csokorba, mégpedig olyanképpen, hogy a teljes művészi életpályát is nagyszerűen kirajzolja, a kezdeti reményektől a végső nagy szenvedésig. Említsük meg a szerzők közül ábécé szerinti sorrendben a legismertebbeket: Banner Zoltán, Boros Judit, Farkas Árpád, Fábíán Ernő, Gazda József, Gazda Klára, Gál Éva Emese, Havas Valéria, Hervay Gizella, Jakobovits Márta és Miklós, János Mihály, Józsa T. István, Kazinczy Gábor, Kántor Lajos, Köllő Margit, Lászlóffy Aladár és Csaba, Marosi Ildikó, Németh Júlia, Olsefszky Jakabos Imola, Pozsony Ferenc, Sütő András, Szokolczay Lajos, Szatmári

László, Szekernyés János, Tamás Mária, Varga Domokos, Vargha Mihály, Gheorghe Vida, Vinczeffy László, Vita Zsigmond.

A felsoroltak egybehangzóan állapították meg a művészlől, hogy egyetemes értéket teremtett, és hogy lázas munkával eltöltött évei során úgy ötvözte a hagyományt a modernnel, az ősi technikákat a korszerű kifejezés eszközeivel, hogy gyökeresen átértelmezte ezek viszonyát, és teljesen új, félreismerhetetlen formanyelvet teremtett. Egy új világot.

Leírtam már korábban, most megismétlem: Gazdáné Olosz Ella a maga módján legújabb kori Kőrösi Csoma Sándorunk volt, azzal a különbséggel, hogy ő visszatért Kovásznára, s a magával hozott kincset itt dolgozta fel. Keleti és nyugati utazásai során felismerte, hogy mi magyarok legalább annyira tartozunk Kelethez, amennyire a Nyugathoz kötődünk. Amikor a Gazdáné Olosz Ella munkáit az ember közelebről szemügyre veszi, rádöbben arra is, hogy ez a törekeny asszony, aki a népét a szövészkével szolgálta és tanította helytállásra, arra a kérdésre is megsejtette a helyes választ, hogy valójában melyik világrészhez kötődünk erősebb kötelekekkel.

A kötet a művész életrajzával, az oeuvre-katalógusával, a munkáiról írt méltatások teljességre törekvő lajstromával, írásainak és könyveinek bibliográfiájával is szolgál. Keresztmetszetét adja annak az alkotói pályának, amelyet Olosz Ella bejárt. Lapjain egy olyan művész portréja rajzolódik ki, aki pontosan tudta: csak az a művészet válik könnyen befogadhatóvá, érthetővé és értelmezhetővé, amelyet az alkotó szilárd alapra helyezett, univerzális érvényű mérték szerint készített, s amelyet a legtisztább, bezennyezetlen forrás ihletett. Az ekképpen érlelt, kikínálódott és hosszú időközön át formált művészi gondolat az, amely mindenféle fölösleges elemtől megszabadult, letisztult, és amely ekképpen lényegre törő, világos üzenet megfogalmazójává, végső soron tehát önmagában egyetemes érték hordozójává vált.

Szakemberek és a művész által megihletett szépírók tollából olvashatunk a kötetben értékeléseket. Így vagy úgy, valamennyi azt fejezi ki, hogy a művész szönyegei, kárpitjai, iktjai olyan világot fednek fel előttünk, amelyről a szemlélő már az első pillantásra megérzi: alkotójuk igaz és tiszta forrásból merített, és birtokában volt mindazoknak a mesterségbeli és művészeti ismereteknek, illetve művészi és szakmai fogásoknak, amelyek segítségével üzenetét újra és újra megfogalmazhatta. Ez az üzenet pedig Gazdáné Olosz Ella esetében rendkívül egyszerű és profán módon, szavakba öntve, körülbelül így hangzik: Keletről hoztunk magunkkal és megőriztünk sok-sok generáción keresztül egy olyan letisztult művészetet, amelyet büszkén vállalhatunk, s amelynek motívumait nyugodtan, a tévedés veszélye nélkül újrateregethetjük. Ezt az örökséget pedig – akár a Nyugat vérkeringésébe bekapcsolódva, és abból táplálkozva is – kötelességünk tovább fejlesztenünk, csiszolnunk, tökéletesítenünk, és továbbbánnunk.

Nem volt új ez a gondolat, Olosz Ella előtt mások is elzarándokoltak a tiszta ősi forráshoz, hogy onnan merítsenek. A zenében Bartók Béla és Kodály Zoltán, az építészetben Kós Károly, a szobrászatban Szervátiusz Jenő, az ötvösművészetben Fuhrmann Károly is megtették ezt az utat, és úgy teremtették újra az ősi motívumokra épülő művészi világunkat, hogy az bár világos nemzeti vonásokat tartalmazott, mégsem esett a pusztá ismétlés árnyékába, hanem egyszerre hatott újszerűnek, izgalmasnak, érdekesnek, változatosnak és egyéninek, s a szemlélő számára ugyanakkor ösztönszerűen ismerősnek is. Nyomukban járva és nagy kitekintés birtokában, Gazdáné Olosz Ella olyan művészi világot teremtett, amely a nézőben elsősorban egyszerűségével és tisztaságával váltott ki döbbenetet, indított el gondolatokat.

Elmélyített tárgyi ismeret kellett ehhez, amelyet Gazdáné Olosz Ella Erdélyben, majd nyugati és keleti útjai során szedett össze, s amelyet a tervezés és a szövés hosszú óráin át érlelt, finomított, alakított, álmodott tovább. A tárgyi ismeretek mellett azonban a különféle technikák, szakmai fogások és titkok uralása is rendkívül fontos volt. De az áhított hatás eléréséhez kellett még valami: a beható esztétikai felkészültség, az alapos művészeti ismeretanyag, az arányok, a formák, a vonalak, a színek, az árnyalatok egyenkénti és összetett hatásainak magabiztos birtoklása. Mindezek segítségével sikerült neki a szövészkén készülő, de teljes egészében csak elkészülése után látható munkát kiléptetni a síkból, és felületeiből olyan térhatásokat és ritmusokat kicsikarni, amelyek a nézőt lenyűgözik. És valóban: színkezelése és formavilága által Olosz Ella

olyan belső egyensúlyt varázsolt a munkáiba, hogy azok legfőbbképpen belső békét és csöndet sugallnak, s a bizonyosság erejével hatnak ránk.

Ez a bizonyosság érződik azokból az elemekből is, amelyeket használt, s amelyeket szintén nem a véletlenre támaszkodva választott ki. Visszanyúlt ugyan ő is, akárcsak a többi említett művész, az ősi motívumainkhoz – az életfához, a Naphoz, a Holdhoz, a szarvashoz, a madárhoz –, foglalkoztatták olyan alapelemek, mint a tűz, a víz, a föld, az ég, de szintén pályatársaihoz hasonlóan, azokat szigorúan az esztétika által megkívánt törvényeknek alárendelve alkalmazta. Úgy, hogy a végeredmény az aránytan legszigorúbb követelményeinek megfelelően, s hogy összességében az alkotás az egyetemesség mérték szerint ugyan, de mégis új harmóniát tükrözzön.

Nem tévesztette szem elől azt a célkitűzést sem, hogy a néhol szobrászi, máshol op artos három-dimenzionalitást kiegészítse, s hogy ahol csak tehetett, ott a negyediken, az idő tengelyén is úgy játsszon, mint mesterhegedűs a Stradivariusán. Végtelen tereken átszorgó végtelen időt szőtt bele a munkáiba, miközben bizonyára érezte, hogy a sors által számára szűkmarkúan kimért idő kegyetlenül véges.

Munkáiból kiviláglik, hogy kiváló arányérzékét, kiegyensúlyozott kromatikai képességét, letisztult formavilágát, technikai készségét és tudását, egész művészi filozófiáját nem pusztán a dekorativitás szolgálatába kívánta állítani, hanem – értelemszerűen – elsősorban az alapvető sorskérdések megválaszolása foglalkoztatta. Színen és formán túl – az eredet, az élet, a fejlődés, az érzés, a halál. A honnan jövünk, és a merre megyünk kérdésekre megfogalmazható válaszok. S ami köztük feszül: a csend. És annak az állandó újraértelmezése.

Nem kétséges: a mérlegkészítés idején, a megtett útra visszatekintve Gazdáné Olosz Ella csakis arra a végkövetkeztetésre juthatott, hogy mindezt kizárólag így szabad megtenni, s hogy a leírhatatlan erőfeszítés, ez az egész nagy és drámai művészi kaland, Kovásznán, a világ végén – avagy Nyugat és Kelet között, félúton, a világ közepén? – számára egyaránt érdemesnek és eredményesnek bizonyult.

Mert a helyes, igazi mérték szerinti értéket hozott létre, univerzálisan értelmezhető. Ez a legtöbb, amit művészről elmondani lehet, garanciája ez a hagyatéka fennmaradásának és megbecsülésének, s ez egyben a legnagyobb dicséret, amelyet művészetről ma is elmondhatunk. Akár azoknak is, akik ezt felfogni nem képesek.

Ezért ajánlom ma jó szívvel ezt a könyvet. Jóval gazdagabbak lesznek, ha elolvassák. És megerősödnek Olosz Ella példájától, és vigasztalást nyernek. Gratulálok Gazda Józsefnek – Olosz Ella félszárnyának, ahogyan a kötetben közölt levelében Sütő András nevezte őt – a kötet összeállításáért, a kiadónak és a nyomdának a szép munkáért.

Tibori Szabó Zoltán

